

Koraljka Kuzman Šlogar

Institut za etnologiju i folkloristiku
Šubićeva 42, 10 000 Zagreb
koraljka@ief.hr

Izlaganje sa znanstvenog skupa

Priljeno: 27.06.2007.

Prihvaćeno: 23.07.2007.

Mistična vizualizacija hrane

U radu je predstavljena ideja vizualizacije hrane u muzejima, inspirirana drevnom kineskom vještinom feng shui. Zbog egzotične i mistične note koju u sebi nosi ovakva zamisao, ona će se vjerojatno mnogima učiniti neozbiljnom, no smatram je dovoljno intrigantnom da privuče pažnju muzeologa i etnologa.

Misao, koju iznosim, ukratko glasi da drevna kineska vještina feng shui može poslužiti kao svojevrsan vodič pri osmišljavanju dizajna prostora pa tako i muzejskog postava. Slijedom njezinih postavki, uspješna bi primjena u organiziranju i dekoriranju izložbenog prostora trebala pridonijeti općem pozitivnom dojmu kod publike pa tako i zapaženosti same izložbe.

Ključne riječi: hrana, muzej, feng shui, dizajn interijera

Globalno tržište kulture oblikovano u eri masovnih medija (uz ključnu ulogu interneta) približilo nam je druge kulture i svjetonazore nadahnivši naš «svijet» novim zamislima. Osobito popularne i rado prihvaćene, istočnjačke su ideje proteklih desetljeća preplavile planetu i infiltrirale se u gotovo sva područja življenja. Utjecaj njihovih spiritualnih i mističnih tendencija očituje se danas u raznim sferama života, od medicine, umjetnosti i religije, preko stanovanja, sve do načina provođenja slobodnog vremena. Jedan segment tog trenda zauzima i feng shui, tradicionalno kinesko umijeće kojem je prvotna svrha bilo pronalaženje lokacija na kojima je koncentrirana vitalna energija zemlje i neba kao najpovoljnijih mjesta za podizanje grobova, kuća i gradova (Enciklopedija živih religija 1981:200); danas se popularno definira kao vještina odabira povoljnoga životnog okruženja i njegova uređenja.

Mada se feng shui asocijativno povezuje ponajprije s uređenjem interijera i eksterijera, vidljiva je njegova infiltracija u mnoga druga područja života, a jedan se vid njegove primjene tiče hrane.¹

¹ Simon Brown, stručnjak za feng shui, i kuhar Steven Saunders zajedno su osmislili knjigu posvećenu feng shui hrani. Između ostaloga, u njoj se nalaze i savjeti kako se servira prava hrana za različite prigode: od romantičnih večera ili obiteljskih okupljanja do poslovnih ručaka, napuci za vjenčanja, dječje zabave, ljetne piknike itd. (Brown, Simon & Saunders, Steven: *Feng Shui Food*, The Lyon Press, 2000.)

Osim što je moguće tumačiti vrijednost same hrane iz aspekta feng shuija, možemo o njemu govoriti i u kontekstu uzgoja, obrade i pripreme namirnica za jelo, smještanja i dekoriranja prostorija u kojima se priprema hrana (kuhinje) i jede (blagovaonice) i, na kraju, u kontekstu muzejske prezentacije hrane, što i jest tema ovog rada. Možemo tako govoriti o osmišljavanju postava, organizaciji i dekoriranju izložbenog prostora ili o detaljima poput aranžiranja stola i dekoriranja hrane na tanjuru.

Poticaaj za promišljanje ideje vizualizacije hrane u muzejima sagledane kroz prizmu feng shuija dala mi je zadana tema stručno-znanstvenog skupa održanoga u Etnografskom muzeju u Zagrebu 2007. godine, u okviru izložbe "Svijet hrane u Hrvatskoj". No, sama se prezentacija ovakve egzotično-mistične zamisli temelji, zapravo, na rezultatima višegodišnjeg praćenja i proučavanja trenda popularizacije feng shuija u svijetu kao i njegove percepcije i recepcije u hrvatskoj javnosti.² U ovome radu namjera mi je predstaviti jednu novu i drugačiju dimenziju u promišljanju muzejskog postava, koja bi, eventualno, kustosima mogla poslužiti kao inspirativna nit vodilja pri osmišljavanju izložbe te pri odabiru i aranžiranju izložbenih predmeta. No, prije nego li se upustim u daljnje promišljanje ove teme (ali bez opterećivanja teksta kritičkim rasuđivanjima!), radi njezina boljeg razumijevanja nužno je navesti neka odabrana suštinska načela feng shuija koja će pojasniti njegovu praktičnu svrhu.

Feng shui u nekoliko crtica

Može se reći da je feng shui svojevršno umijeće usklađivanja čovjekova života sa silama kozmosa i zakonima prirode. U njegovim temeljnim postavkama čuči vjerovanje da je Zemlja živo biće. *Ch'i (qi)*, grubo prevedeno kao energija, nevidljiva je životna sila od koje se sve sastoji i koja sve pokreće te je vrlo važno da postoji skladan protok te energije. Ujedno je sve nabijeno dvjema suprotnim, ali komplementarnim silama, *yinom* i *yangom*, čijim se uravnoteženjem postiže harmonija (Tonante 2002:13). Prisutnost potonjih zamjetljiva je u svemu što nas okružuje. Yin predstavlja ono sjenovito, tamno, prijemčivo, pasivno, a yang osunčano, svijetlo, silovito i aktivno stanje (usp. Dragičević 2002:55, Feuchtwang 1974:36, Chuen 1997:18). Iz njihova odnosa nastaje pet vrsta energije (tzv. pet elemenata), koje su simbolizirane u pojavama drva, vatre, zemlje, metala i vode. Svaka se od njih povezuje uz smjerove svijeta, boje, oblike, materijale, ali i mnogo šire. U određenim međusobnim relacijama ti elementi mogu jedan drugoga stvarati (odnosno, podržavati) ili pak uništavati (slabiti) te na taj način utječu na cijelu prirodu i vladaju njome (Eitel 2000:39). Mijene tih pet energija odvijaju se prema točno utvrđenim ciklusima promjene (Slika 1). Jedan je stvaralački (kreativni) ciklus slijedom kojega se pet energija pretvaraju jedna u drugu (drvo stvara vatru, vatra zemlju, zemlja metal, metal vodu, a voda hrani drvo). Drugi je kontrolni ciklus u kojem one međusobno nadziru svoju jačinu i utjecaj (metal reže drvo, drvo crpi zemlju, zemlja

² To je istraživanje rezultiralo izradom magistarskog rada naslovljenog *Feng shui: antropološka analiza društveno-kulturnog fenomena*, Filozofski fakultet, 2006.

crpi vodu, voda gasi vatru, vatra topi metal) (vidi npr. Chuen 1997:34, Eitel 2000:39). «Pet elemenata i njihovi međusobni odnosi pružaju nam model razumijevanja svemira i interakcije različitih vrsta chi energije» (Brown 2002:28). Poznavajući te cikluse, čovjek ih može koristiti u svrhu balansiranja *ch'ija*. Budući da feng shui pretpostavlja da stanje okruženja utječe na čovjekovo unutarnje stanje, važno je poznavanje načina na koji se ta energija kreće nekim prostorom i okolišem te na koji način preinake u životnom i radnom prostoru mogu utjecati na promjene u životu.

Dakle, shema ovih pet energija koristi se za ispitivanje kako materijali i predmeti djeluju jedan na drugoga i na ljude. Ovisno o cilju koji se želi ostvariti, kombinacijom elemenata u skladu s pravilima feng shuija može se jedna vrsta energije pojačati, a druga ublažiti ili naprosto održavati ravnoteža (Brown 2002:28). Tu energiju moguće je regulirati bojama, oblicima, materijalima i uzorcima. Primjerice, energetsku kvalitetu vatre ima trokutasti oblik i crvena boja, drva uspravni četvrtasti oblik i zelena boja, zemlje vodoravni pravokutni oblik i žuta/smeđa boja, metala okrugao oblik i bijela/srebrna boja, a vode nepavilni oblici i plava boja (Brown 2002:26). Iskombiniraju li se boja, materijal i uzorak koji su nositelji istog elementa/energije, posebno će se osnažiti njegov učinak. Inače, idealno je da su odnosi elemenata uravnoteženi i razvrstani prema odgovarajućim stranama svijeta, kao i da su izjednačene sile yina i yanga. Naime, ukoliko se prenaglasiti energija metala (osobito ako se metal postavi na istok, stranu svijeta kojoj je inače asociran element drva), ona će potisnuti energiju drva te narušiti ravnotežu, isto kao što će prenaglašen element drva iscrpiti energiju zemlje i tako dalje. No, želimo li pak ublažiti određenu vrstu *ch'ija* u nekom prostoru – uzмимо za primjer da se radi o energiji vatre na jugu – pojačat ćemo *ch'i* energiju elementa koji iscrpljuje vatru, a to je zemlja. Prema postavkama feng shuija, primjenom takvih osnovnih pravila moguće je predvidjeti ili otkriti uzroke eventualnog neuspjeha pa ih zatim ukloniti (usp. Taylor & Tann 2001). Poboľšanjem kvalitete prostora nastoji se ostvariti svojevrsna simbioza čovjeka i njegove okoline, kreirati idealna sredina u kojoj će se čovjek osjećati ugodno i koja će mu osigurati maksimalnu podršku kozmičkih sila.

Igra yina i yanga

Kineska je civilizacija oduvijek osobitu pažnju posvećivala hrani te se ona ponekad naziva post-natalnim *chi'jem*, odnosno onim ključnim elementom koji nas od rođenja «snabdijeva univerzalnom vitalnom energijom» (Chuen 1997:120). Moguće je tipizirati hranu kao više yin ili yang, a isto tako i metode kuhanja, arome, boje i ostalo. Yin hrana opisuje se kao pasivnija, koja potiče refleksiju, opuštanje i kreativnost, a čine je tekućine, šećer, voće i povrće. Yang hrana snažnija je i stimulira napredak i aktivnost – takvu hranu čine meso, jaja i tvrdi sir (Brown & Saunders, prema Wellington 2005). Premda se ljudima pri pripremi objeda ponajprije sugerira da vode računa o uspostavljanju ravnoteže boja, okusa i mirisa (Jelling 18.11.2004), moguća je i manipulacija odabirom hrane u slučaju kada se želi postići određeno raspoloženje ili pridonijeti

ozdravljenju. Primjerice, bundevina juha preporučuje se u slučaju napetosti jer pridonosi osjećaju topline i opuštanja (Brown & Saunders, prema Wellington 2005).

Ch'i energija prisutna je kako u samoj hrani, tako i na mjestima gdje se ona priprema i jede. Uzevši u obzir da na *ch'i* hranu utječe i *ch'i* okolina, bitno je osigurati blagotvornu energiju u kuhinji i blagovaonici. U suprotnom se narušava i energetska komponenta hrane pa ona loše djeluje i na one koji je jedu (usp. Chuen 1997:120). S takva energetskegledišta, pri uređenju prostora nije bitan stil uređenja (tradicionalno ili moderno), već strukturalni aspekti, tj. raspored ključnih komada namještaja te boje, kakvoća i oblici (Chuen 1997:122). Pažnja se posvećuje slobodnom kretanju *ch'ija* te uravnoteženosti *yina* i *yanga* što se postiže pravilnim rasporedom pet elemenata (u vidu materijala, boja, oblika i dr.).

Inače, ovisno o tome kakav se ugođaj želi stvoriti, u prostoru se može više naglasiti *yin* ili *yang* energija. Za predodžbu o razlici između *yin* i *yang* ozračja, prikladnim mi se primjerom čini usporedba dvaju tipova restorana. Jedan tip predstavljaju *fast food* restorani, poput McDonald'sa. Oni su nositelji izrazitog *yang* ozračja koje potiče brz protok energije i tu se ljudi ne zadržavaju dugo. Obično su uređeni u mramoru, kamenu i staklu, dakle, odabiru se tvrdi, glatki i sjajni materijali, a u prostoru često dominiraju vesele i žarke boje koje ublažavaju dojam hladnoće kojim zrače ovi materijali. U *yin* restoranima, poput kineskog, ljudi se dulje zadržavaju jer tu vlada smirenije ozračje i intimnija atmosfera. Dizajn ovih restorana odlikuje se uglavnom drvenim namještajem, stolovima prekrivenim platnenim stolnjacima, prozorima zastrtim zavjesama, a prostor je nerijetko oplemenjen zelenim biljem i diskretnom ambijentalnom glazbom. U kineskim se restoranima u pravilu pojavljuje i akvarij ili jezerce s ribicama, koji pridodaju još jednu relaksirajuću notu restoranu.

Mogućnost poigravanja raznim elementima i pojmovima *yina* i *yanga* može se ilustrirati i primjerom aranžiranja stolova (Slika 2 i 3). Naime, već sam oblik stola i materijal od kojega je načinjen utječu na gibanje energije oko njega pa tako i na cjelokupno ozračje u prostoru. Isto tako, i izborom stolnjaka, ubrusa, tanjura i ostalog pribora može se pridonijeti željenoj atmosferi. *Yang* stol karakteriziraju čiste linije, jake boje i tvrde površine (mramor, staklo ili tvrdo drvo) koje ubrzavaju protok energije te stvaraju poticajno i uzbuđljivije ozračje. Na takvom će stolu biti postavljene čaše od stakla i metala, a za dekoraciju će se odabrati svijeće i ubrusi crvene boje. Poslužena će biti, dakako, *yang* hrana poput kruha od integralnih žitarica, dimljene hrane, mesa itd. (Brown 2002:91). *Yin* stol je ovalan, od mekanog drva poput borovine i brijesta. Koriste se blage boje koje stvaraju pasivniji protok *ch'ija* i opuštenije ozračje. Prirodne presvlake stolaca i neutralne boje stolnjaka, podmetači od pluta, bambusa, pribor s drvenim drškama, drvene zdjele, tanjuri od keramike te hrana s mnogo vode (salate, voće) (Brown 2002:90), elementi su koji pridonose relaksirajućoj *yin* atmosferi oko stola.

Feng shui u muzeju

Teorijske i praktične postavke feng shuija moguće je primijeniti i na muzejski ambijent. Ovaj tekst, međutim, nije zamišljen kao konkretna uputa za uređenje izložbenog prostora. Za pravilnu i potpunu primjenu feng shuija, ukoliko bi netko to doista naučio tako pedantno provesti, bilo bi potrebno mnogo studioznije i ozbiljnije poznavanje istog ili angažiranje profesionalnog feng shui stručnjaka. Naime, njegova se primjena temelji na nizu kompleksnih kozmoloških, astroloških i numeroloških elemenata i kalkulacija. Za pravilne bi proračune bilo bitno i vrijeme kada je muzejska zgrada izgrađena, njezina orijentacija prema stranama svijeta, iščitavanje simbolike vanjskog okruženja, analiza tlocrta, materijala od kojih je ustanova sagrađena i tako dalje, sve do najsitnijih detalja. Ovdje ću ponuditi tek jednu transparentnu viziju uređenja muzejskog prostora kroz splet feng shui natuknica, povodeći se onim najbanalnijim, općim postavkama te vještine.

U načelu, govorimo li o prostoru koji će nam poslužiti kao mjesto za izlaganje hrane, on ponajprije treba djelovati prozračno i uredno te stvarati opuštenu ozračje. Treba osigurati skladan protok energije, pri čemu je važno da prostor nije pretrpan, a osobito da središnji prostor bude prazan. U ovom pravilu feng shuija pronalazimo i posve praktičnu svrhu koja se očituje u stvaranju uvjeta za neometano kretanje ljudi tim prostorom. Preferiraju se zaobljeni rubovi namještaja (vitrina za izlaganje) kako bi se izbjegao *ch'i* koji reže usmjeren prema posjetiteljima. Radi se, naime, o vjerovanju u tajne strijele, pravocrtnu i štetnu chi energiju koju isijavaju oštri rubovi.³

U ovakvom gastronomsko-muzejskom ambijentu o kojem govorimo, poželjno je osigurati blagu dominaciju yina nad yangom, pazeći da se pritom ne pretjera jer pre naglašeni yin može isuviše usporiti kretanje energije. Pozivajući se na postavke feng shuija, moguće je zaključiti da će muzejski postav u kojem je dominantna yang energija poticati posjetitelje na ubrzanije kretanje i brži odlazak, dok će ih smirenije yin okruženje dulje zadržati. Bitno je poznavati značajke materijala, boja i oblika kako bi se njihovom pravilnom kombinacijom ostvarila harmonija izložbenog postava i optimizirala energija cjelokupnog prostora. Idealnom se podlogom za hranu smatra drveni namještaj jer ne ubrzava *ch'i* energiju, no bitna je i vrsta drveta koju odabiremo (mahagonij je, recimo, više yang nego mekano drvo). Stoga se preporučuju i drveni podovi (Brown 2002: 89, 104). Tvrdi, glatki i sjajni materijali, bili oni na podovima, zidovima ili namještaju, kao nositelji yang značajki, ubrzavaju protok *ch'ija* (Brown 2002:108) što je poželjno djelovanje na mjestima u kojima postoji opasnost od zastoja energije. No, treba imati u vidu da će se, ukoliko se postave glatki i blještavi elementi u prostoriji bijelih zidova i sivih pločica na podu, dobiti previše hladna kombinacija elemenata i boja koja neće pružati harmoničan ugođaj (vidi Chuen 1997:122). Inače, pri odabiru boja kao temeljni vodič može poslužiti precizno određen raspored boja

³ Slično je vjerovanje prisutno u našoj sredini u izreci: «Nemoj sjediti nasuprot kutu stola, nećeš se oženiti!» Protumačimo li ga kroz prizmu feng shuija, oštar *ch'i* tog kuta udara prema reproduktivnim organima ugrožavajući njihovo funkcioniranje.

asociranih uz odgovarajuće strane svijeta (Slika 4) – svijetlozelena na istoku, plava i tamnozeleno na jugoistoku itd. ili ih se može naprosto odabrati u skladu s time kakav ugođaj želimo stvoriti.⁴ Tako, recimo, Brown preporučuje crvenu boju za romantične, a sivu za službene prigode, plavu za poticanje komunikacije, narančastu za topli ugođaj itd. (2002:91). Pored boja i materijala, i različiti uzorci nositelji su značajki različitih energija/elemenata (kvadratni predstavljaju energiju zemlje, zvjezdice ili trokuti vatre itd.) pa se i njihovim kombiniranjem ostvaruje ta igra postizanja željene atmosfere. Prigušenim osvjetljenjem možemo se poslužiti želimo li postići romantičan ugođaj, no inače je bolje postaviti jače svjetlo. Osobito je važno pojačati svjetlost u inače tamnim kutovima u kojima prijeti zastoj energije, primjerice, reflektorima uperenim u te dijelove.

Slijedom zamisli feng shuija, pravilnim balansiranjem energija izložene hrane i cjelokupnog prostora trebao bi se ostvariti pozitivan i poticajan dojam kod posjetitelja. Razumijevanje strujanja i djelovanja energije koja je posvuda oko nas pa tako i u samim predmetima te poznavanje načina na koji se njome može manipulirati, može pomoći u ostvarivanju ciljeva izložbe. Igrajući se energetskim načelima feng shuija, odnosno protokom *chi*ja, načelima izmjene yina i yanga, kombinacijom oblika, boja, uzoraka i materijala – kao i svih ostalih elemenata ključnih za neki izložbeni postav (osvjetljenje, mirisi, zvukovi itd.) – moguće je manipulirati atmosferom prostora te time pridonijeti željenom učinku na muzejsku publiku i uspjehu same izložbe. Želi li se, ovisno o nakani autora izložbe, postići umirujući dojam ili možda ipak poticajni, moguće je pravilnim odabirom boja, oblika i materijala postići yin ili yang ugođaj. Harmoničnim se protokom energije može postići bolji prijem kod publike i veći protok ljudi – naprosto, postiže se veća uspješnost izložbe. S druge strane, dođe li do zastoja u protoku energije izložbenim prostorom, on će se isto tako odraziti i kao zastoj u komunikaciji s publikom, posjetiteljima. Vrsta i kvaliteta *chi* energije koju će osjetiti posjetitelj utjecat će na njegovo raspoloženje, emocije i, naposljetku, na sam doživljaj izložbe. Ono što se po izlasku iz muzeja pamti, upravo je utisak koji na posjetitelja ostavi kontekst izložbe. Predmeti sami za sebe najčešće ne kazuju puno i ne utiskuju upečatljiv i trajniji trag na posjetitelja.

Tomislav Šola je u jednom od svojih eseja ustvrdio kako kustos mora imati određene spoznaje iz psihologije i sociologije pri orijentaciji u određivanju potreba posjetitelja i učinka muzeja na njih, zatim iz arhitekture itd. (2003:221). Feng shui, na svoj osebujan i mističan način, vodi računa o svim tim elementima: o simbiozi arhitekture i zakona prirode te o psihološkim i sociološkim čimbenicima upletenima u odnos čovjeka i okolnog prostora. Feng shui vjerovanje temeljeno je na pretpostavci da svi elementi i oblici u prirodi, uključujući i sagrađene i prirodne, imaju simbolično značenje koje se manifestira na određene načine na ljude. Yoji Aoki (1999) tvrdi da mi, doista, i reagiramo na suptilan i nedovoljno razumljiv način na te oblike u okolišu. Njihova forma, struktura i prostorno uređenje imaju vizualno-psihološki utjecaj na naše

⁴ Podršku ovakvom «intuitivnom» odabiru boja daje tzv. psihologija boja, psihološko tumačenje o djelovanju određenih boja na čovjekovo raspoloženje, čiji se zaključci podudaraju s napucima feng shuija.

ponašanje. Neki prostori izazivaju osjećaj dosade, dok su drugi stimulativni i uzbudljivi (usp. Teather, Kenworthy, Chow 2000). Čak su i neke suvremene psihološke studije ustvrdile kako tople boje i prirodno osvjetljenje (što su bitne stavke u feng shuiju) podižu čovjekovo raspoloženje (www.kitchensource.com/kitchen-remodelnig/fengshui.htm, 09.01.2007.). Arhitekti, graditelji i dizajneri svjesni su povezanosti čovjeka i arhitekture (njihove simbioze), i psiholoških čimbenika upletenih u njihov međudodnos.⁵ Činjenica je da uravnoteženost prostora djeluje na psihiu kao i da ljudi koji se nađu u prostoru uređenom prema feng shuiju uglavnom reagiraju vrlo pozitivno i ističu osjećaj ugone i topline u tom okruženju (uvjerila sam se u to kroz razgovore s brojnim praktikantima feng shuija). Dubljom analizom teorije i primjene feng shuija naviru brojni takvi momenti upleteni u cijelu priču, međutim, daljnje bavljenje tom problematikom ostavit ću za neku drugu prigodu.

Šolina (2003:221) usporedba muzeja s teatrom u kojem kustosi preuzimaju ulogu režisera pri prezentaciji baštine aludira, između ostaloga, i na važnost kustosove uloge u osvajanju pažnje javnosti. Umješnost, kreativnost i inspiracija kustosa ključni su čimbenici njegova uspjeha u poslu kao i atraktivnosti izložbe koju postavlja. Svježje i drugačije ideje, praćenje trendova i slično svakako će namamiti ljude u muzeje i ostaviti dobar utisak na njih. Upravo stoga smatram da bi muzealci mogli izvući korist od velike pozornosti koju feng shui trenutno izaziva, implementiranjem nekih njegovih elemenata u svoju djelatnost.

Ali, pored te trendovske popularnosti kojom je obilježen u našoj sredini, ne treba zaboraviti da je feng shui sukus tradicijskih znanja jedne drevne kulture, umijeće temeljeno na spoznajama stečenim proučavanjem interakcije prirode i čovjeka kroz više tisuća godina. U njegovim temeljima počivaju brojne drevne spoznaje i mudrosti, od kojih su mnoge racionalne i praktične naravi, a neke je od njih potvrdila i suvremena znanost. K tome, znakovito je da zapadna znanost nerijetko nanovo «otkriva» činjenice koje su poznavale drevne civilizacije poput kineske pa ću slijedom toga tekst privesti kraju provocirajući pitanje o (i)racionalnosti prezentirane ideje.

⁵ Ljubomir Mišćević na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu drži kolegij "Energetska i ekološka arhitektura", gdje govori o nevidljivim utjecajima okoline. Vidi i Neidhardt 1997 i Dellale 1988.

Literatura

- Aoki, Y. (1999) Trends in the study of the psychological evaluation of landscape, u: *Landscape Research*, 24, str. 85-94
- Brown, S. (2002) *Praktični feng shui*, Zagreb, Mozaik knjiga
- Brown, S. & Saunders, S. (2000) *Feng Shui Food*, Lyon, The Lyon Press
- Chuen, L. K. (1997) *Feng shui priručnik: Kako stvoriti zdraviji okoliš u domu i na poslu*, Zagreb, VBZ
- Delalle, R. (1988) *Traganje za identitetom grada - Urbarhitektura je traganje za voljenim prostorom*, Rijeka, Izdavački centar Rijeka
- Dragičević, I. (2002) *Kina. Od nebeskog carstva do naših dana*, Zagreb, Prometej
- Eitel, E. (2000) *Feng-shui, starokineski nauk o utjecaju krajolika*, Zagreb, Quantum
- Feng Shui (1981), u: *Enciklopedija živih religija*, str. 200-201, Beograd, Nolit
- Feuchtwang, S. (1974) *Anthropological Analysis of Chinese Geomancy*, Viethanga, Laos
- Jelling, J. (2004) *Food and Feng Shui*, Buzzle.com
[www.buzzle.com/editorials/11-18-2004-61792.asp, 29.05.2007.]
- Neidhardt, V. (1997) *Čovjek u prostoru - Antroposocijalna teorija projektiranja*, Zagreb, Školska knjiga
- s. n. (2006) *Feng shui Decorating*, Kitchen accessories unlimited [www.kitchensource.com/kitchen-remodelnig/fengshui.htm, 09.01.2007.]
- Šola, T. (2003) *Eseji o muzejima i njihovoj teoriji: prema kibernetičkom muzeju*, Zagreb, Hrvatski nacionalni komitet ICOM
- Taylor, B. & Tann, W. (2001) *Feng Shui: praktični vodič*, Korčula, Andrijići
- Teather; Kenworthy, E.; Chow, C. S. (2000) The Geographer and the fengshui practitioner: so close and yet so far apart?, u: *Australian Geographer*, Vol.31, Issue 3
[<http://search.epnet.com>, 17. 02. 2003.]
- Tonante, L. A. (2002) *Feng Shui - Mistična energija prostora*, Zagreb, Zagrebačka naklada
- Wellington, T. (2005) *Feng Shui Your Food*, NaturalHealthWeb.com [www.naturalhealthweb.com/articles/Wellington6.html, 08.01.2007.]

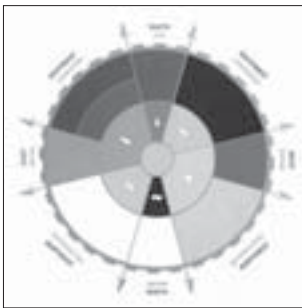
9.01

9.02

9.03

9.04